

Aygün CƏBİYƏVA,
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı
aygunjabiyeva@outlook.com

“MƏHKƏMƏ HƏQİQƏTİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİNİ TƏMİN ETMƏLİDİR” KONSTITUSION VƏZİFƏSİ VƏ ONUN CİNAYƏT PROSESİNDƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏ HƏDLƏRİ

Açar sözlər: həqiqət, həqiqətin müəyyən edilmə dərəcəsi, obyektiv həqiqət, cinayət prosesi, cinayət təqibi, cinayət mühakimə icraatı

Key words: truth, the degree of determination of truth, objective truth, criminal process, criminal prosecution, criminal proceedings

Ключевые слова: преступление, степень раскрытия преступления, объективное преступление, преступный процесс, уголовное преследование, уголовное расследование.

Həqiqət fəlsəfi problem kimi daim filosofların, sosioloqların diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Həqiqətin fəlsəfi anlayış əxlaqi-mənəvi dəyərlərin də əsasında durmuş, hüquq elmləri sahəsinin xüsusi məsələsi statusu qazanmış, hüquq fəlsəfəsinin və hüququn əsas məsələsinə çevrilmişdir. Hüquq nəzəriyyəsi həqiqətin müəyyən edilməsini ədalətin bərqərar edilməsində onun müəyyən edilməsinin mümkün olması ilə əlaqəndirirlər. Bu mənada müxtəlif elmi tədqiqatlarda həqiqətin fəlsəfi anlayışından istifadə edilir. Həqiqətin müəyyən edilməsi cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin yerinə yetirilməsinin əsasında durur. Bu mənada tədqiqatın mürəkkəbliyi aşkardır. Hesab edirik ki, cinayət prosesində həqiqət problemini araşdırarkən əvvəlcə həqiqət probleminin cinayət prosesindəki yerini müəyyənləşdirmək lazımdır. Bunun üçün bir sıra suallar cavablandırılmalıdır: həqiqətin müəyyən edilməsi məsələsinin cinayət prosesinin təyinatı, yönəldiyi hədəf, cinayət mühakimə icraatının məqsədi baxımından və ümumiyyətlə cinayət prosesində yeri, rolu, əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

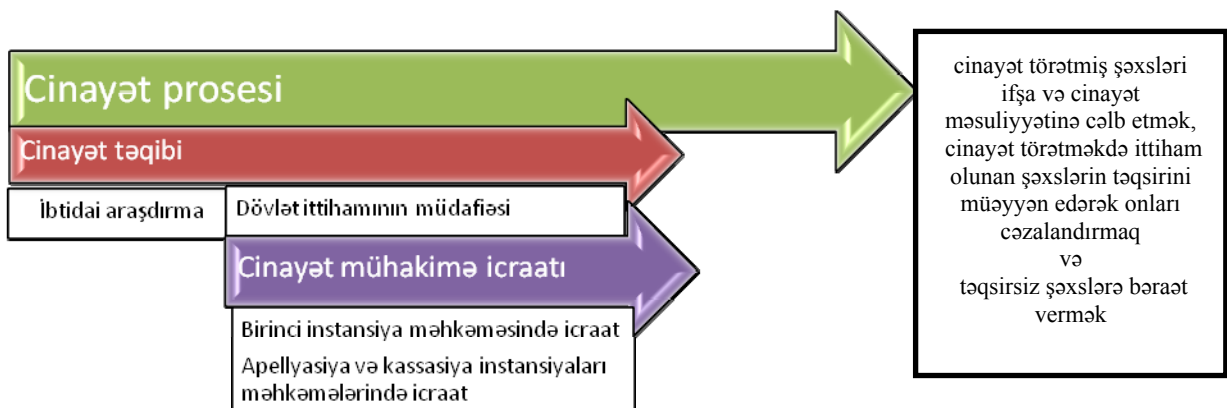
Həqiqətin cinayət prosesində yerini müəyyən etmək istəyiriksə, əvvəlcə cinayət prosesinin hansı hədəfə yönəldiyini, yəni məqsədini müəyyən etməliyik. Cinayət prosesi cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş demokratik prinsiplər əsasında qanunla müəyyən edilmiş prosesual formada həyata keçirilən təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının cinayət işlərinin başlanması, istintaqı, məhkəmədə baxılması və həll edilməsi üzrə fəaliyyətdir. Deməli, cinayət prosesinin cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə yönəlmişdir. Cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin vəzifələri dedikdə nə nəzərdə tutulur? AR Konstitusiyasının 125-ci maddəsinin I bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər. AR CPM-nin 23-cü maddəsində isə “cinayət mühakimə icraatının yalnız məhkəmə tərəfindən həyata keçirilməsi” prinsipi təsbit olunmuşdur. Deməli, cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsi cinayət mühakimə icraatı vasitəsilə həyata keçirilir və cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin vəzifələri dedikdə cinayət mühakimə icraatının vəzifələri nəzərdə tutulur. Beləliklə, cinayət prosesi cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Professor F. Abbasova özünün Cinayət prosesi ümumi hissə dərslərində “cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həll edilməsinin təmin edilməsini” (3; s.12) cinayət prosesinin təyinatı kimi göstərmişdir. Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri AR CPM-in 8-ci maddəsində göstərilmişdir. Həmin maddənin 5-ci bəndində qeyd olunur: “cinayət törətməkdə itti-

ham olunan şəxslərin təqsirini müəyyən edərək onları cəzalandırmaq və təqsirsiz şəxslərə bəraət vermək **məqsədi** ilə ədalət mühakiməsini həyata keçirmək". Daha da konkretləşdirsək, prosesin "müəyyən nəticədə etmək məqsədilə" aparılan fəaliyyət olduğunu nəzərə alaraq, cinayət prosesinin cinayət prosesual hüquq ədəbiyyatımızda qəbul edilmiş etalon anlayışından (3,4,5) yola çıxaraq və AR CPM-nin 8-ci maddəsinin 4-5-ci bəndlərinə əsaslanaraq, məqsədin əldə edilməyə çalışılan nəticə olduğunu nəzərə alaraq **cinayət prosesinin məqsədini** "cinayət törətmiş şəxsləri ifşa və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək, cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin təqsirini müəyyən edərək onları cəzalandırmaq və təqsirsiz şəxslərə bəraət vermək" kimi müəyyən etmək olar.

Cinayət prosesi nəticəsində hər zaman həqiqət müəyyən edilirmi?

Həqiqətin müəyyən edilməsinin cinayət prosesində yerini və əhəmiyyətini müəyyən etmək üçün müəyyənləşdirilməli məqamlardan biri də cinayət təqibində və cinayət mühakimə icraatında **həqiqətin müəyyən edilmə dərəcəsidir**. Cinayət prosesual hüquq ədəbiyyatında "cinayət prosesində obyektiv həqiqətlə yanaşı konvensional və formal həqiqət kateqoriyalarından istifadə edildi" göstərilir. (3; s. 300) Obyektiv həqiqət, formal həqiqət və konvensional həqiqət kateqoriyalarının cinayət prosesində həqiqətin müəyyən edilməsi vəzifəsi baxımından fərqləndirilməsi meyarı məhz həqiqətin müəyyən edilməsi şərtləri və dərəcəsi-

dir. Müvafiq anlayışlar və onların qanunvericilikdəki təzahürü növbəti araşdırmalarda təhlil ediləcək. Cinayət prosesual qanunvericiliyin müvafiq normalarını təhlil etməklə qanunvericiliyin həqiqətin müəyyən edilməsi dərəcəsi ilə bağlı tələblərinə nəzər yetirək. Bununla da, "məhkəmə həqiqəti müəyyən etməlidir" konstitusion vəzifəsinin cinayət prosesual qanunvericilikdə necə və nə dərəcədə realizə olunduğunu işıqlandıraq. Bunun üçün cinayət prosesinin yuxarıda qeyd olunmuş anlayışından yola çıxaraq. Belə ki, cinayət prosesi *qanunla müəyyən edilmiş prosesual formada həyata keçirilir*. Prosesual forma prosesual hərəkətlərin həyata keçirilməsi və prosesual qərarların qəbul edilməsi şərtlərini, qaydasını və ardıcılığını müəyyən edir (3; s.18) (4; s.14) və bu prosesual forma cinayət prosesual qanunvericiliklə dəqiq müəyyən olunmuşdur. Eyni zamanda *səlahiyyətli subyektlər tərəfindən* həyata keçirilən fəaliyyətdir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar AR CPM-nin 7.0.5-ci maddəsi ilə icraatında cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar olan təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanları və ya məhkəmələr kimi müəyyən olunmuşdur. Qeyd olunanlardan irəli gələrək cinayət prosesi cinayət təqibi və cinayət mühakimə icraatı vasitəsilə həyata keçirilir və cinayət prosesində həqiqət cinayət prosesual qanunvericiliyin cinayət təqibi və cinayət mühakimə icraatının mahiyyətini, prinsip, qayda və şərtlərini, həyata keçirilməsini tənzim edən müvafiq normaların çərçivəsində müəyyən olunur.

Cinayət prosesinin hərəkətverici qüvvəsi cinayət təqibidir və cinayət mühakimə icraatında hə-

qiqətin müəyyən edilməsində mühüm rola malikdir. Buna görə də ayrılıqda cinayət təqibi nəticə-

sində həqiqətin müəyyən edilməsi dərəcəsini müəyyənləşdirək. Cinayət təqibini istisna edən, və ya onun həyata keçirilməsinə imkan verən (cinayət təqibinə müvafiq qaydada xitam verilərsə) hallar olmadıqda davam edən cinayət prosesinin gedişində ibtidai araşdırma zamanı sübutetmə fəaliyyəti sonradan cinayət mühakimə icraatında həqiqətin müəyyən edilməsinə nail olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır, lakin bu məqalədə sübutetmə fəaliyyəti və onun məqsədi kimi həqiqətin müəyyən edilməsi, həqiqətin müəyyən edilməsi mexanizmlərinin effektivliyi araşdırılmır, bu araşdırmada “məhkəmə həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etməlidir” konstitusion vəzifəsinin cinayət prosesində realizəsi hədləri, cinayət mühakimə icraatında təmin olunması və cinayət prosesində həqiqətin müəyyən edilmə dərəcəsini aydınlaşdırmaqdır.

Cinayət hadisəsi ilə bağlı həqiqətin müəyyən edilməsi və cinayət təqibini istisna edən hallar.

AR CPM-in 39-cu maddəsində qeyd olunduğu kimi cinayət təqibini istisna edən hallar olduqda cinayət təqibi başlan bilməz, başlanmış təqibə xitam verilməlidir. Həmin hallardan birincisi cinayət hadisəsinin olmaması, ikincisi əməldə cinayət tərkibinin olmamasını nəzərdə tutur. Deməli, cinayət təqibini istisna edən digər hallarda əməldə cinayət tərkibi varsa da, və cinayət hadisəsi olmuşsa da, cinayət təqibinə xitam verilməsi nəzərdə tutulur. Bu o deməkdir ki, həmin cinayət əməli və cinayət hadisəsi ilə bağlı həqiqətin müəyyən edilməsi məsələsi qaranlıq qalır. Müvafiq məqamlara diqqət çəkməklə cinayət prosesində həqiqətin müəyyən edilməsinin yerini müəyyənləşdirmək üçün bir addım daha atmış olarıq:

AR CPM-nin 41.2-ci maddəsinə əsasən “bərəətverici əsaslar olmadıqda cinayət təqibinə xitam verilməsi üçün təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin, habelə ölmüş təqsirləndirilən (şübhəli) şəxsin və ya cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş, lakin təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs qismində tanınanadək ölmüş şəxsin hüquqi varisinin, hüquqi varis müəyyən edilmədiyi, o cümlədən bu Məcəllənin 106-1.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda müdafiəçinin, barəsində cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat aparılan hüquqi şəxsin nümayəndəsinin razılığı

olmadan cinayət təqibinə xitam verilməsi barədə qərar çıxara bilməz. Belə halda cinayət təqibi üzrə icraat bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş qaydada davam etdirilir və hökmün, məhkəmənin digər qərarının çıxarılması ilə başa çatdırılır”. Yəni şəxs təqsirsizliyinin sübuta yetirilməsini, yəni bərəət istədiyi halda proses sonadək davam edir və həqiqətin müəyyən edilməsi təmin edilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət təqibini istisna edən hallardan şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmaması (39.1.4) və şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli anlaşıq vəziyyətdə törətməsi (39.1.10) hallarında cinayət təqibinin xitamını istisna edən halların mümkünlüyü göstərilmişdir. Belə ki, şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmaması halında həmin şəxsə qarşı tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi zəruri olan hallarda cinayət prosesi yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraat formasında davam edir. Şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli anlaşıq vəziyyətdə törətməsi halında isə bu şəxslərə qarşı tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi məqsədlə cinayət prosesi anlaşıq vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat qaydasında davam edir və AR CPM-in 470-ci maddəsinə əsas götürərək, bu halda da həqiqətin müəyyən edilməsi vəzifəsinin realizə olunmağa davam etdiyini deyə bilərik. Cinayət hadisəsi ilə bağlı həqiqətin müəyyən edilməsi və cinayət təqibini istisna edən halların əlaqəsini araşdırarkən bir məsələyə də diqqət yetirmək lazımdır: “şəxsin təqsirliliyi sübuta yetirilmədikdə” cinayət təqibi bərəətverici əsaslarla xitam olunmuş hesab edilir. Təqsirliliyin sübuta yetirilməməsi ifadəsi həm də təqsirsizliyin sübut edilməməsi mənasına gəlir. Təqsirsizlik prezumpsiyasının mahiyyətindən irəli gələn bu məqamda o hal nəzərdə tutulur ki, ola bilsin ki, şəxs həqiqətdə təqsirlidir, lakin bu sübut edilə bilinməmişdir. Dolayısıyla bu hal, həqiqətin müəyyən edilməsinin mümkün olmadığı, həqiqətin müəyyən edilmədiyi, bununla da həqiqətin müəyyən edilməsi vəzifəsinin təmin edilə bilinməməsidir.

Beləliklə, cinayət prosesinin hərəkətverici

qüvvəsi olan cinayət təqibinə xitam verildikdə cinayət prosesinin nəticəyə yönəlmiş hərəkəti də həmin yerdə dayanır. Belə ki, həqiqəti müəyyən etmək vəzifəsi “düyünləndikdə” təqsirsizlik prezumpsiyasının hərəkətə keçib məsələni həll etməsi nəticəsində “şəxsin təqsirliliyi sübuta yetirilmədikdə” bəraətverici əsası meydana çıxır və həqiqətin müəyyən edilməsi baxımından qalan boşluğu burada aradan qaldırır. Deməli, bəzən cinayət hadisəsi ilə bağlı həqiqətin müəyyən edilməsi əslində təmin olunmur, çünki bu ya mümkün olmur, ya da belə demək olarsa, buna ehtiyac qalmadan məsələ həll edilmiş olur. Başqa sözlə belə hallarda obyektiv həqiqətin aşkar edilməsini gözləmək, və yaxud tələb etmək prosesin lüzumsuz olaraq uzadılması ilə nəticələnər. Çünki cinayət prosesinin məqsədi obyektiv həqiqəti müəyyən etmək deyil, obyektiv həqiqətin müəyyən olunması cinayət prosesinin cinayət törətmiş şəxsləri ifşa və cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək, cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin təqsirini müəyyən edərək onları cəzalandırmaq və təqsirsiz şəxslərə bəraət vermək məqsədinin ədalət mühakiməsi vasitəsilə realizə oluna bilinməsi üçün zəruridir. Çünki obyektiv həqiqət müəyyən edilmədən cinayət törətmiş şəxsi müəyyən edərək cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək, cəzalandırmaq və bununla da cinayət qanununda müəyyən edilmişməl törədildiyi halda cinayət işləri üzrədələt mühakiməsini ədalətlə həyata keçirmək mümkün deyil. Təqsirsizlik prezumpsiyasından irəli gələrək və onun “məhkəmənin hökmü olmasa, kimsə cinayətdə təqsirli sayıla bilməz” müddəasından yola çıxaraq əminliklə qeyd edə bilərik ki, yuxarıda qeyd olunmuş hallara diqqət etsək, bu hallarda şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması və cəza təyin edilməsindən söhbət getmir, müvafiq əsaslarla cinayət təqibinə xitam verilməsindən söhbət gedir. Və buradan həmçinin o nəticəyə də gəlirik ki, şəxs barəsində cinayət təqibinin bəraətverici əsaslar olmadan xitam olunması belə bu barədə məhkəmənin hökmü olmaması səbəbi ilə onun müvafiq cinayəti törətməkdə təqsirli hesab olunması mənasına gələ bilməz. Bütün bunlar həqiqətlə və onun müəyyən edilməsi tələbi

ilə bağlı bir məqamı aydınlaşdırır: bu səbəbdəndir ki, “məhkəmə həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etməlidir” konstitusion vəzifəsində məhz məhkəmənin həqiqəti təmin etməli olduğu vurğulanır və AR CPM-nin 23-cü maddəsində təsbit olunduğu kimi cinayət mühakimə icraatı yalnız məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir və həqiqətin müəyyən edilməsi məhz cinayət mühakimə icraatının vəzifəsidir.

Qeyd olunanları ümumiləşdirsək, “məhkəmə həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etməlidir” konstitusion vəzifəsi və onun cinayət prosesində həyata keçirilmə hədləri, yəni həqiqətin müəyyən edilmə dərəcəsiindən söhbət gedirsə, bu vəzifənin realizəsi ilə bağlı bəzi məqamları vurğulamaq lazımdır:

- Birincisi, cinayət mühakimə icraatı yalnız məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir və “məhkəmə həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etməlidir” konstitusion vəzifəsi cinayət mühakimə icraatında realizə olunur və cinayət mühakimə icraatını həyata keçirən məhkəmənin qarşısında duran konstitusion vəzifədir: cinayət təqibi üzrə icraat hökmün, məhkəmənin digər qərarının çıxarılması və müvafiq vəzifənin yerinə yetirilməsindən irəli gələrək (obyektiv) həqiqətin müəyyən edilməsi ilə başa çatdırılır.

- İkincisi, müvafiq əsaslarla cinayət təqibinə xitam verilməsindən söhbət gedirsə, bu o deməkdir ki, şəxs barəsində cinayət təqibinin bəraətverici əsaslar olmadan xitam olunması belə bu barədə məhkəmənin hökmü olmaması səbəbi ilə onun müvafiq cinayəti törətməkdə təqsirli hesab olunması mənasına gələ bilməz. Yəni həqiqət müəyyən olunmazsa, şəxs təqsirli hesab oluna və cəzalandırıla bilməz.

- Bundan irəli gələrək, “məhkəmə həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etməlidir” konstitusion vəzifəsi cinayət mühakimə icraatını aparan məhkəmənin qarşısına qoyulmuş vəzifədir və icraat məhkəmənin müvafiq hökmünün çıxarılmasınadək davam etmədikdə, yəni tamamlanmamış cinayət təqibinin xitam olunmasına şamil edilmir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, <http://e-qanun.az/framework/46950>
3. Abbasova, F.M., Cinayət prosesi: ümumi hissə: dərslik, Bakı: Zərdabi LTD, 2015, 416 s.
4. Cəfərquliyev, M.Ə., Azərbaycan Respublikasının Cinayət prosesi. Dərslik. Bakı: Qanun, 2008, 768 s.
5. Mövsümov C.H. Sovet cinayət prosesi. Bakı: Maarif, 1989.

Aygün Cabiyeva**The constitutional duty "the court must ensure the determination of the truth" and the limits of its implementation in criminal proceedings**

This article analyses the implementation of the constitutional duty "the court must ensure the establishment of the truth" established in paragraph VII of Article 125 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan in criminal proceedings and the limits of the implementation of this duty. To this end, the article clarifies the truth, its place, role and importance in the criminal process, as well as the degree of determination of truth in the criminal process

Айгюн Джабиева**Конституционная обязанность «Суд должен обеспечить установление истины» и пределы ее реализации в уголовном судопроизводстве**

В данной статье исследуется реализация установленной в статье 125 Конституции Азербайджанской Республики конституционной задачи «суд должен обеспечить установление истины» в уголовном процессе и пределы реализации этой задачи. Для этого в статье уточняются моменты, связанные с установлением истины, ее местом, ролью и значением в уголовном процессе, а также степенью установления истины в уголовном процессе.